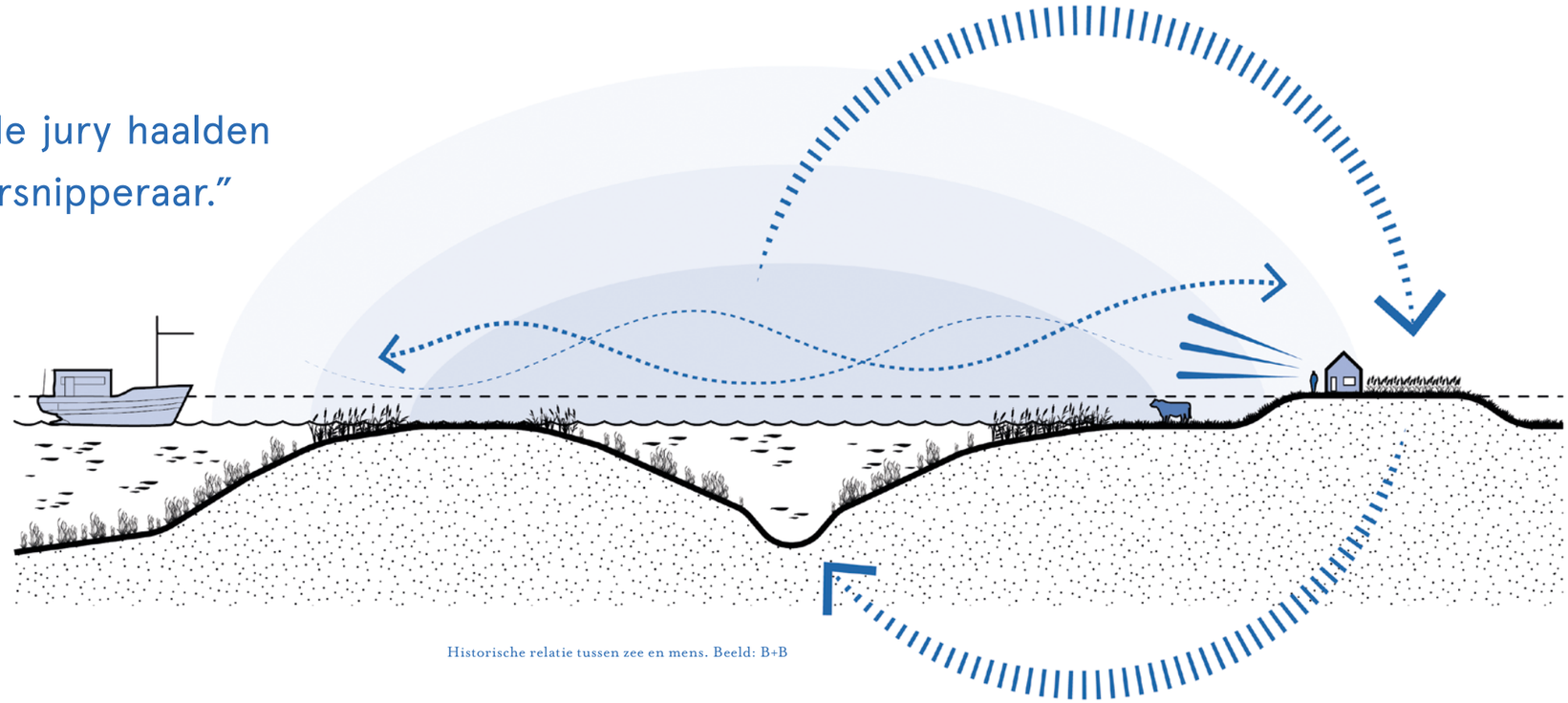
Lessen over systeem-herstel, sociale innovatie en meegroeien

Ontdekkingsreis naar Nieuw Zeeland

Marijn van Oss | Landschapsarchitect, Bureau B+B
Petra de Braal | Antropoloog en directeur Solidarity University
Ro Koster | RO&AD architecten
Jim van Belzen | Estuariene ecoloog en onderzoeker
Koninklijk Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee en Wageningen Marine Research

"Aan het eind van onze presentatie aan de jury haalden we ons eigen ontwerp door een papierversnipperaar."

Historische relatie tussen zee en mens. Beeld: B+B

We hadden er maanden aan gewerkt. We waren trots op wat we hadden gemaakt. Het versnipperen was dan ook geen impulsief gebaar, maar een doordachte symbolische actie. Die actie bleek achteraf een van de belangrijkste lessen van onze deelname aan de twaalfde editie van de Eo Wijersprijsvraag[1]

De prijsvraag vroeg ontwerpteams in vier regio's na te denken over wat de toekomst is voor het land en het landschap waar wij willen wonen. De opgaven rondom klimaatadaptatie, stikstof en de toekomst van het landelijke gebied vragen om nieuwe perspectieven waarin mens, natuur en landschap opnieuw met elkaar in balans komen. Midden-Zeeland was een van de vier regio's.
Ons interdisciplinaire team van architecten, landschapsarchitecten, ecologen, antropologen en economen vond elkaar in het uitgangspunt: het herstel van natuurlijke systemen. Dat bood ruimte om los te komen van bestaande denkkaders en om een wenkend toekomstperspectief te ontwikkelen.
Tijdens het ontwerpproces voor onze inzending Ontdekkingsreis naar Nieuw Zeeland ontdekten we zelf echter dat systeemherstel alleen niet genoeg is. Meegroeien vraagt naast het herstel van natuurlijke systemen ook om sociale vernieuwing. Pas wanneer beide samenkomen, ontstaat een wenkend toekomstperspectief dat niet alleen ecologisch, maar ook maatschappelijk veerkrachtig is.

1 Sinds 1985 organiseert de EO Wijersstichting, vernoemd naar bouwkundig ingenieur Leonard Weijers, elke twee jaar de EO Wijers Prijsvraag waarmee zij al ruim drie decennia helpt de landschappelijke kwaliteit te ontwikkelen. De allereerste prijswinnaar, Plan Ooievaar stond aan de wieg van Ruimte voor de Rivier. Winnaar in 2006, Plan Markeroog bereidde de weg voor de ecologische ontwikkeling van het Markermeer en de Marker Wadden.

Drie jaar later begrijpen we nog beter wat we toen ontdekten. In dit essay kijken we daarom terug op die ontdekkingsreis. Welke inzichten heeft ze ons opgeleverd? En wat betekenen die voor de manier waarop we vandaag werken aan de toekomst van Zeeland?

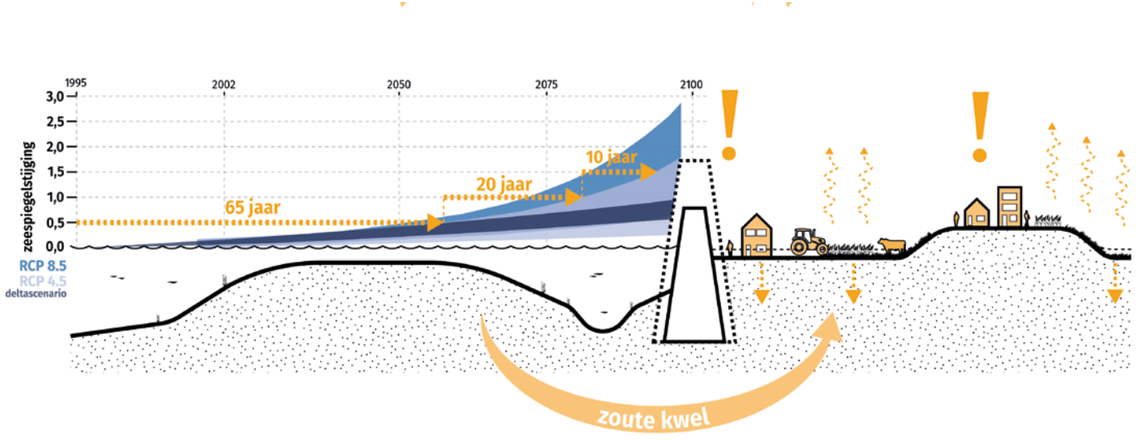
Les 1: Begrijp eerst het systeem

Toen we aan de Eo Wijersprijsvraag begonnen, wilden we vooral vooruitkijken. Hoe zou Zeeland er in de toekomst uit kunnen zien? Al snel ontdekten we dat we daarvoor eerst een tussenstap moesten zetten. Niet het ontwerp, maar de natuurlijke systemen moesten het vertrekpunt zijn.

Eeuwenlang vormden zee, rivieren, getijden en sedimentatie een landschap dat voortdurend in beweging was. Bewoners leefden met die natuurlijke dynamiek mee in plaats van haar volledig te beheersen. Zo ontstond een veerkrachtig landschap waarin mens, water en natuur met elkaar in balans waren.

Die dynamiek was lange tijd de motor achter de ontwikkeling van Zeeland. De afwisseling van zoet en zout water, natuurlijke sedimentatieprocessen en de voortdurende invloed van wind en getij zorgden ervoor dat het landschap zich bleef vernieuwen.
Vanaf zo'n tweeduizend jaar geleden ging de mens het landschap steeds sterker beheersen.

Turfwinning, inpolderingen, dijken en bemalingen brachten veiligheid en welvaart, maar beperkten tegelijkertijd de natuurlijke dynamiek van het watersysteem. De balans verschoof langzaam van meebewegen naar beheersen. De aanleg van de Deltawerken markeerde daarin een fundamenteel keerpunt. De afsluiting van de zeearmen bood veiligheid en was een indrukwekkende technische prestatie, maar veranderde ook de relatie tussen Zeeland en de zee. De kustlijn werd verkort, natuurlijke overgangen tussen zoet en zout verdwenen grotendeels, sediment kon zich niet langer vrij door het systeem verplaatsen en het landschap werd steeds afhankelijker van technische ingrepen.

De gevolgen van klimaatverandering zetten de relatie tussen mens en zee verder op scherp. Beeld: B+B

Tijdens het ontwerpproces kwamen we daardoor steeds opnieuw uit bij dezelfde vraag. Blijven we een kwetsbaar systeem verder optimaliseren? Of accepteren we op korte termijn verlies om ruimte te maken voor een veerkrachtiger landschap waarin natuurlijke processen en kustgemeenschappen duurzaam kunnen bloeien? Die spanning noemen we 'de Zeeuwse paradox'.

Dus...?
Dammen eruit, dynamiek erin!

Natuurlijk is dit geen pleidooi om morgen alle dammen te verwijderen. Het is een compacte manier om een fundamentele omslag in denken samen te vatten: niet ieder natuurlijk proces willen beheersen, maar opnieuw ruimte creëren voor de dynamiek die een delta juist veerkrachtig maakt.

Achteraf zien we daarin een belangrijke ontdekking van het ontwerpproces. Een goed toekomstbeeld ontstaat niet door direct op zoek te gaan naar compromissen. Wij ontdekten juist hoe waardevol het was om verschillende perspectieven eerst volledig serieus te nemen en maximaal uit te werken. Het natuurlijke systeem vormde daarbij ons vertrekpunt: de fysieke en ecologische processen bepaalden de draagkracht van wat mogelijk is, terwijl de maatschappelijke en bestuurlijke afwegingen bepaalden hoe de mogelijkheden werkelijkheid kunnen worden.

Juist doordat we niet meteen naar consensus zochten, ontstond een rijker begrip van het systeem en een robuuster toekomstbeeld. Dat is de eerste les die we tijdens onze ontdekkingsreis leerden: een goed ontwerp begint niet met een oplossing, maar met het geduld om eerst het systeem te begrijpen.

Les 2: Durf een andere toekomst te verbeelden

Wanneer duidelijk wordt dat het huidige systeem zijn grenzen bereikt, ontstaat de vraag hoe een andere toekomst eruit kan zien. Transitie raakt echter niet alleen de fysieke ruimte. Ze raakt ook aan identiteit, herinneringen en de emotionele band die mensen met hun landschap hebben opgebouwd. We ontdekten al snel dat het moeilijkste niet was om een nieuw landschap te tekenen. Het moeilijkste was om afscheid te nemen van het oude en ons de tijd gunnen voor dat afscheid. We moesten onze collectieve angst onder ogen zien.

Verandering betekent namelijk ook afscheid nemen van vertrouwde beelden en zekerheden. Angst, ontkenning, verdriet en weerstand zijn daarom geen obstakels die je moet vermijden, maar essentiële onderdelen van iedere transitie. Juist de confronterende beelden maakten die emoties zichtbaar. Ze riepen aanvankelijk weerstand op, maar bleken tegelijkertijd krachtige gespreksopeningen.

Waar angst en onzekerheid eerst impliciet aanwezig waren, ontstond ruimte om ze openlijk te bespreken.
Wat eerst onuitgesproken bleef, werd bespreekbaar.
Dat bleek een belangrijke les: door angsten zichtbaar te maken, ontstaat ruimte om ze gezamenlijk te onderzoeken en nieuwe perspectieven te verkennen.

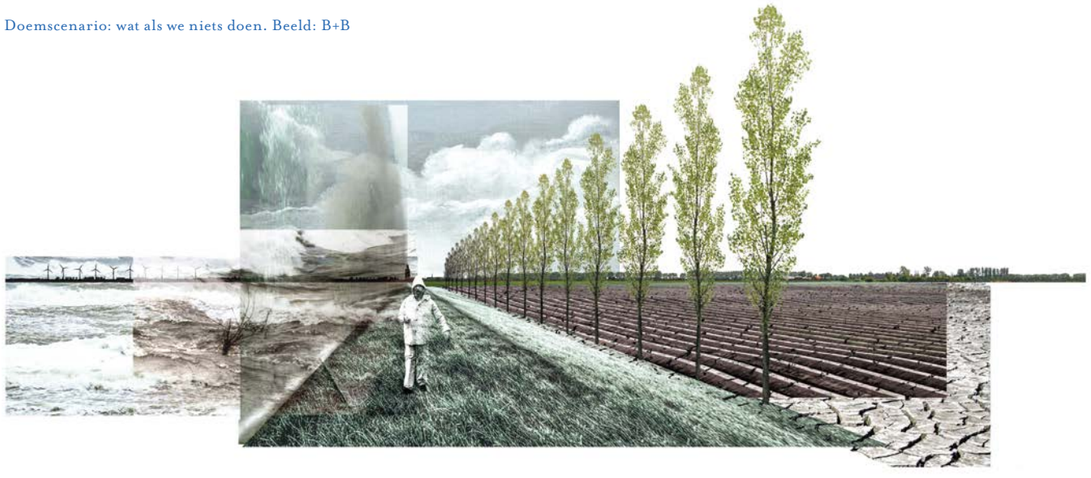
Ook onze eigen houding veranderde. Ontwerpers zijn vaak geneigd om snel naar oplossingen toe te werken. Nu werd duidelijk dat de belangrijkste opgave juist lag in het gezamenlijk onderzoeken van de onderliggende vragen. Welke toekomst vinden we wenselijk? Wat willen we behouden? Wat zijn we bereid los te laten? En hoe creëren we voldoende ruimte om samen te leren? Een overtuigend toekomstverhaal speelt daarin een sleutelrol.

"Verandering betekent namelijk ook afscheid nemen van vertrouwde beelden en zekerheden. Angst, ontkenning, verdriet en weerstand zijn daarom geen obstakels die je moet vermijden, maar essentiële onderdelen van iedere transitie. Juist de confronterende beelden maakten die emoties zichtbaar. Ze riepen aanvankelijk weerstand op, maar bleken tegelijkertijd krachtige gespreksopeningen."

Rouwcurve van Kübler-Ross: door transitie te koppelen aan het rouwproces ontstaat ruimte om angsten onder ogen te komen. Beeld: B+B

Doemscenario: wat als we niets doen. Beeld: B+B

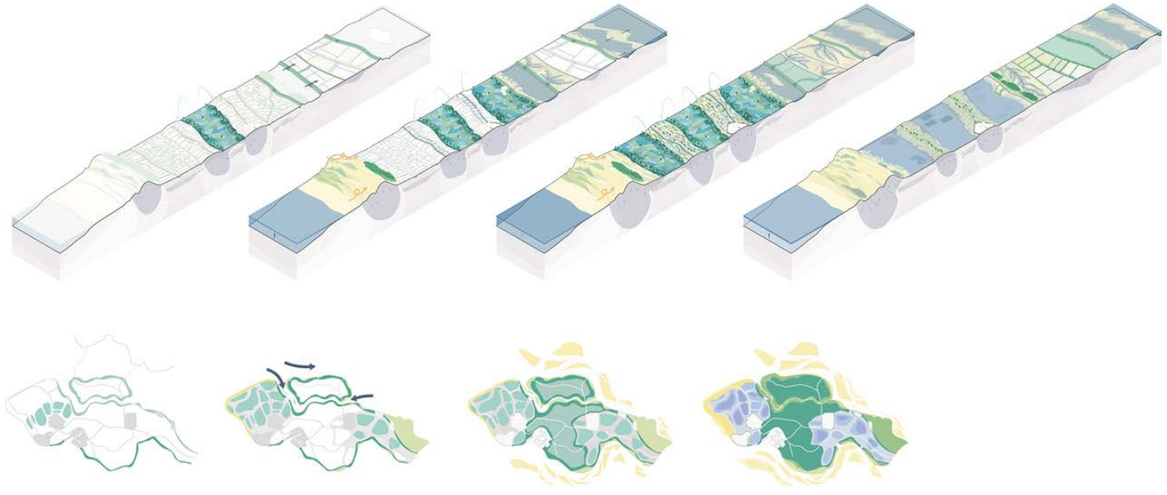

Goede analyses, kaarten en modellen zijn onmisbaar, maar mensen komen pas in beweging wanneer zij zich een andere toekomst kunnen voorstellen. Een krachtig narratief helpt bestaande denkbeelden open te breken en biedt houvast om het gesprek over verandering te voeren.

Dat narratief begint met de ontstaansgeschiedenis. Door Zeeland te plaatsen op een lange geologische tijdlijn wordt zichtbaar dat verandering altijd de constante is geweest. Het landschap ontwikkelde zich van een plioceenzee naar een poolwoestijn tot een dynamische delta. En de mens? De mens speelt daar pas relatief recent een bepalende rol in. Dat lange tijdsperspectief relativeert bestaande zekerheden en maakt ruimte om een andere toekomst van het landschap voorstelbaar te maken. Transities beginnen niet bij oplossingen, maar bij het bespreekbaar maken van wat we dreigen te verliezen. Dat was les 2.

Een wenkend toekomstperspectief met systeemherstel. Beeld: B+B

Adaptatiestappen toegelicht in schema's en axonometriën. Beeld: B+B

Les 3: Meegroeien begint met systeemherstel én sociale innovatie

Tijdens het ontwerpproces ontdekten we nog iets. Een overtuigend toekomstbeeld alleen is niet genoeg. Uiteindelijk draait de vraag niet alleen om hoe een landschap verandert, maar ook om hoe mensen die verandering samen vormgeven. Het herstel van natuurlijke systemen blijkt onlosmakelijk verbonden te zijn met sociale innovatie.

Vanuit het gezamenlijke systeembegrip ontstond pas een ontwerpstrategie. Daar stond niet langer het beheersen van water in centraal, maar het herstellen van de natuurlijke processen die Zeeland eeuwenlang veerkrachtig maakten. In onze visie op systeemherstel keren we niet terug naar het verleden, we benutten wel de natuurlijke oerdynamiek als drager van de toekomstige ontwikkeling.

Sedimentatie speelt hierin een sleutelrol. Door sediment opnieuw ruimte te geven, kunnen delen van Zeeland meegroeien met de stijgende zeespiegel.
Biobouwers als zeegras, slijkgras en mosselen houden het sediment vast en versnellen de creatie van nieuwe leefgebieden. Daarmee verschuift de benadering van voortdurend verdedigen naar het versterken van het natuurlijke vermogen van het landschap om zichzelf aan te passen.

Het bestaande cultuurlandschap vormt daarbij het vertrekpunt. Historische dijken, polders en landschappelijke structuren blijven herkenbaar en fungeren als raamwerk voor een geleidelijke transitie. Om deze ontwikkeling beheersbaar te maken, ontwikkelden we een adaptieve strategie met opeenvolgende fasen: voorbereiden en versterken, versterken en meegroeien, meegroeien en verzilten en uiteindelijk verzilten en evolueren.

Gaandeweg ontdekten we dat systeemherstel alleen kans van slagen heeft wanneer ook de manier waarop mensen samenwerken verandert. De fysieke transitie kan niet los worden gezien van de manier waarop bewoners, bestuurders, onderzoekers en ondernemers gezamenlijk besluiten nemen, verantwoordelijkheid delen en eigenaarschap ontwikkelen.

Achteraf beseften we dat we eigenlijk hadden gezocht naar een omgeving waarin mensen de tijd en ruimte krijgen om samen te leren, perspectieven te verbinden en de onderliggende, moeilijke waarom-vragen niet te snel af te sluiten. Een 'responsible setting'. Niet de oplossing staat centraal, maar het gezamenlijke leerproces dat nodig is om te bepalen welke toekomst wenselijk is en hoe we daar stap voor stap naartoe kunnen werken. Juist deze combinatie van fysieke én sociale innovatie onderscheidde de inzending van een puur ruimtelijke ontwerpstudie.

Onze ervaring onderstreept dat sociale innovatie geen stap ná het ontwerp is, maar onderdeel van het ontwerpproces zelf. Ruimte creëren voor gezamenlijk leren, verschillende perspectieven verbinden en langdurig samenwerken vraagt tijd, vertrouwen en de bereidheid om onzekerheden niet meteen weg te organiseren.

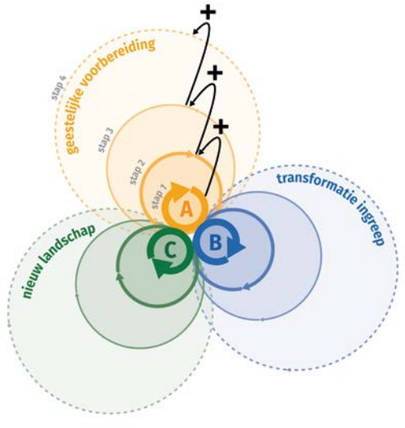
Ondertussen merkten we dat ook ons eigen denken verschoof: van klimaatverandering naar mentaliteitsverandering; van beheersing naar veerkracht; van sectoraal naar integraal; van afzonderlijke projecten naar een systeembenadering.

Daardoor werd steeds duidelijker dat meegroeien uiteindelijk niet alleen een ruimtelijke of ecologische strategie is, maar ook een culturele verandering in de manier waarop wij ons tot het landschap en de natuur verhouden.

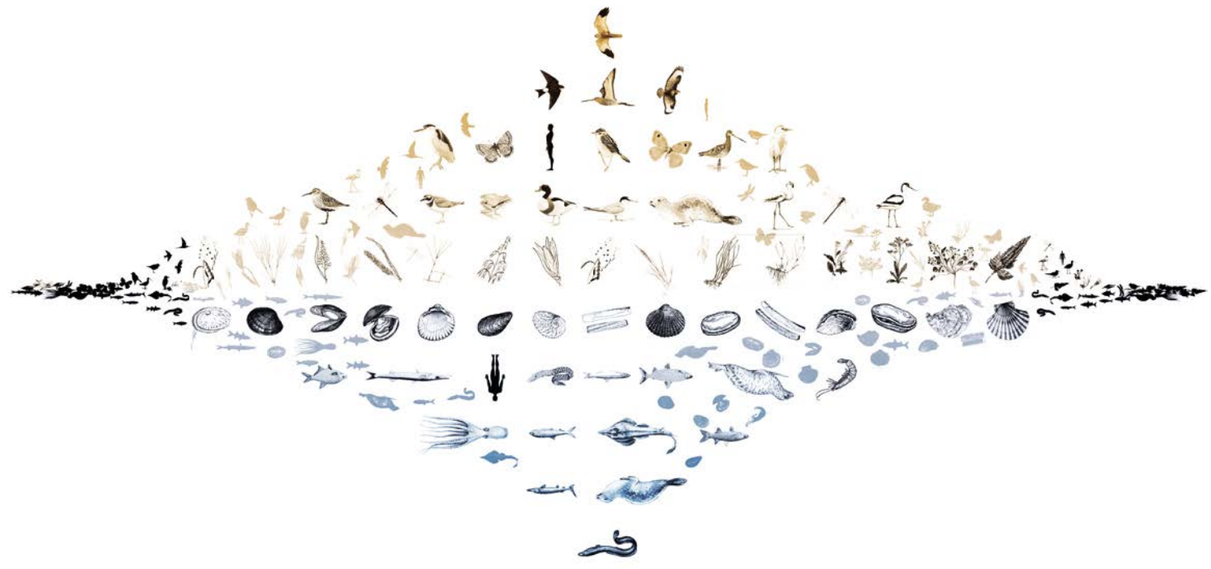
Een inspirerend toekomstbeeld geeft richting, maar krijgt pas betekenis wanneer het wordt vertaald naar concrete projecten, experimenten en bestuurlijke keuzes die de gewenste ontwikkeling daadwerkelijk in gang zetten. Juist daar begint het gezamenlijke leerproces.

Een ontdekkingsreis zonder eindbestemming
De prijsvraag leverde geen blauwdruk op voor Zeeland, wel een andere manier van kijken en handelen.
Om te laten zien dat een toekomst voor Zeeland nooit uit één ontwerp kan ontstaan, haalden we tijdens de jurering ons eigen toekomstbeeld door de shredder – een knipoog naar Banksy.
Niet omdat het ontwerp had gefaald, integendeel.
Juist omdat een ontwerp pas waarde krijgt wanneer het samen met bewoners, bestuurders en andere betrokkenen verder wordt ontwikkeld.

Uiteindelijk was dat de belangrijkste ontdekking van onze reis. Niet dat de toekomst van Zeeland zich laat ontwerpen, maar dat zij alleen kan ontstaan wanneer mensen haar samen vormgeven.

Transitieproces: door klein te beginnen en samen te ervaren dat verandering mogelijk is, ontstaat vertrouwen om los te laten.
Beeld: B+B

Een nieuwe verhouding tussen mens en natuur waarbij de mens vanuit zijn totale aanwezigheid en invloed een zorgplicht heeft voor het niet-menselijk leven.
Beeld: B+B

Onze ontdekkingsreis is daarmee nog niet voorbij. Meegroeien vraagt niet alleen om herstel van natuurlijke systemen of vernieuwende ontwerpen, maar ook om de bereidheid onze vanzelfsprekendheden steeds opnieuw ter discussie te stellen. Zoals een deltalandschap zich voortdurend aanpast aan veranderende omstandigheden, zullen ook wij moeten blijven leren samenwerken en meebewegen.

Zo kreeg onze Banksy-actie achteraf een diepere betekenis. Niet het einde van een ontwerp, maar het begin van een gesprek. Opnieuw en dan wel samen!

Vogelvluchtschets van de laatste adaptatiestap: verzilten en evolueren. Beeld: RO&AD Architecten

